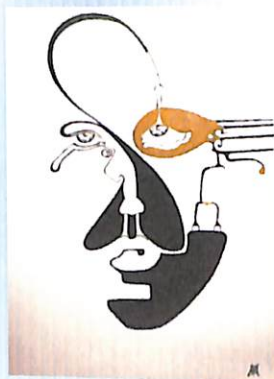


БАДИЙ ИЖОД ГЕРМЕНЕВТИКАСИ



ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

МИРЗО УЛУҒБЕК НОМИДАГИ
ЎЗБЕКИСТОН МИЛЛИЙ УНИВЕРСИТЕТИ

СОЛИҲА АЛЛАЯРОВА

БАДИИЙ ИЖОД
ГЕРМЕНЕВТИКАСИ

(услубий қўлланма)

Тошкент - 2011

Аннотация

Услубий қўлланма фалсафа йўналиши негизидаги 5A220314-“Фан фалсафаси ва методологияси” мутахассислиги ўқув режасининг 3-блок фанлари таркибидagi “Герменевтиканинг фалсафий масалалари” фанини ўқитишда асосий методик қўлланма бўлиб хизмат қилади. Унинг мазмуни Давлат таълим стандартларига мос. Услубий қўлланмада герменевтик методологиянинг бадиий ижод асарларини тушунишдаги ахамияти ва ўрни ҳақидаги илмий-фалсафий қарашлар таҳлил қилинган.

Услубий қўлланмадан бакалавр, магистр, стажер-тадқиқотчи-изланувчилар, шунингдек, фалсафа ва санъат масалалари билан қизиқувчи барча соҳа вакиллари фойдаланишлари мумкин.

Аннотация

Методическое пособие на основе философского направления по специальности 5A220314 – «Философия науки и методологии» служит основным методическим пособием при преподавании предмета «Философские проблемы герменевтики», который входит в состав 3-го блока научного плана. Его содержание соответствует требованию Государственных стандартов образования. В методическом пособии сделан анализ научно-философских взглядов по поводу значения и роли герменевтической методологии в понимании художественных творческих произведений.

Методическим пособием могут воспользоваться бакалавры, магистры, стажёры-исследователи-изыскатели, а также все интересующиеся философией и искусством.

Abstract

The methodical grant based on philosophical direction for the specialty 5A220314 – "Philosophy of science and methodology" serves as the main methodological grant teaching the subject "Philosophical problems of hermeneutics", which is part of the third block of the scientific plan. Its meaning is consistent with the State Standards of Education. The analysis of scientific and philosophical views about the importance and role of hermeneutical methodology in understanding the art of creative works is made in the textbook.

The bachelors, masters, trainee researchers, prospectors, and others interested in philosophy and art can take advantage by this methodical grant.

Масъул муҳаррир: фалсафа фанлари доктори, профессор
Шермухамедова Нигинахон Арслановна

Тақризчилар: ЎзМУ фалсафа факультети “Этика ва эстетика”
кафедраси доценти, фалсафа фанлари номзоди,
Нурматова М.
ЎзМУ фалсафа факультети “Фалсафа ва фан
методологияси” кафедраси доценти, фалсафа
фанлари номзоди, **Тўхтаев Х.**

Услубий қўлланма Мирзо Улутбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети Илмий-методик кенгашининг 2011 йил 9 июндаги мажлисида муҳокама қилинган ва нашрга тавсия этилган (баённома № 8).

КИРИШ

Фалсафа ва санъат маънавиятнинг ажралмас бўғинлари сифатида инсон камолотини таъминловчи муҳим соҳалар ҳисобланади. Зеро, мустақилликнинг дастлабки йиллариданок республикамызда маънавият масаласига жиддий эътибор қаратилди. Чунки, 130 йил мобайнида миллатимиз миллийлигидан, ўзлигидан бегона бўлиб яшашга маҳкум этилган эди. Президент И.А.Каримов томонидан 2008 йилда нашр этилган “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида ҳам маънавий бойлигимизнинг ахамияти, уни ўрганиш, таҳлил этиш зарурати хусусида қимматли фикр-мулоҳаза, тақлифлар билдирилган. Зеро, “Одамни онгли яшашга, етукликка чорлайдиган бекиёс қудрат манбаи - маънавиятнинг ҳаётимиздаги ўрни ва ахамиятини чуқур ва атрофлича таҳлил қилиш муҳим бир ҳақиқатни, яъни юксак маънавият – енгилмас куч эканлигини англатади ва тасдиқлайди”¹.

Маънавиятнинг бекиёс куч эканлиги уни англаш, тушуниш, ўзлаштиришда намоён бўлади. Чунки, ҳар қандай бой маънавий мерос ёки илм манбаи бўлмиш китоблар ўз ҳолича моддийликдан бошқа нарса эмас. Зеро, уларнинг кадр-қиммати уларни тушуниш, англаб етиш ва албатта, яратувчанлик ҳамда ижодкорлик билан боғлиқ. Инсон дунёқараши ва унинг хусусиятларини ўрганувчи фалсафа, айнан, мана шу маънавиятни англаш билан шуғулланувчи илмдир. Биз ушбу услубий қўлланмада фалсафий мушоҳада, унинг маънавиятни, шу жумладан, санъатни тушунишдаги ўрни ва ахамиятига эътибор қаратамиз. Сир эмаски, инсоният буюк бой тарихий-маданий, маънавий меросга эга. Бирок, бу мероснинг мазмун-моҳияти, сир-асрорлари ажодлар томонидан тўла тушунилган деб айта олмаймиз. Маъно ва мазмунни тушунишга йўналтирилган герменевтик методология эса, бизга санъат, жумладан бадиий ижод жараёни ва маҳсули моҳиятини англашимизда ўзига хос ахамият касб этади.

DENOV TADBIRKORLIK
VA PEDAGOGIKA
INSTITUTI ARM
№ 3120

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. -Тошкент: Маънавият, 2008. –б. 128

ГЕРМЕНЕВТИКА - ТУШУНИШ САНЪАТИ

Герменевтика фанда тушуниш ва шархлаш муаммоларини ўрганувчи йўналиш сифатида узоқ тарихга эга. Герменевтик тадқиқотлар дастлаб антик даврда қадимги юнон мифологияси, Гомер ва бошқа шоирлар дostonларини шархлаш асосида пайдо бўлди. Кейинчалик Европада Инжил матнларини қайта изохлаш герменевтик методларнинг ривожланишига сабаб бўлди (эгзегетика). Илохий манбаларда битилган ёзувлар турли даврларда, турли минтақаларда ҳар хил талқин қилина бошланди. Бу ҳолат диний китоблар мазмунининг асл кадр-қимматини пасайишига олиб келди. Моҳиятдан узоқлашиш диний матнлар мазмунининг ўзгаришига сабаб бўлиб, оқибатда ўрта асрлардан манбаларнинг дастлабки маъносини сақлаб қолиш учун махсус шархловчилар - герменевтлар деб аталувчи руҳонийлар фаолияти шаклланди.

Замонлар ўтиши, турмуш тарзининг ўзгариши герменевтик тадқиқотлар дин доирасидан чиқиб, ижтимоий ҳаёт, хусусан, фанга ҳам тааллуқли эканлигини кўрсатди. Герменевтика фан сифатида XX асрда фан методологияси негизда ўзининг назарий асосига эга бўлди.

“Герменевтика” (грекча *hermeneutike*) - “ўрганиш, шархлаш” деган маънони билдиради. Шунингдек, бу сўз инсонга маъбудларнинг сўзларини етказиб берувчи Гермес номи билан ҳам боғлиқ¹. Қадимги Юнонистон афсоналарида маъбудлар элчиси Гермес одамларга илохий ваҳийни етказиш ва тушунтириш мажбуриятини олган. Фалсафа тарихи энциклопедиясида “Герменевтика – кенг маънода, ижтимоий борлиқни тушуниш шarti ҳақидаги фалсафий таълимот, тор маънода, филология, ҳуқуқшунослик, илоҳиётшунослик ва бошқа гуманитар соҳага тааллуқли матнларни ўрганишда қўлланиладиган метод ва қоидалар тўплами”², деб таъриф берилган. Лекин фикримизча, фалсафий герменевтиканинг камрови юқоридаги таърифдан кенг. Зеро, биз назарда тутаётган герменевтика шунчаки метод ва қоидалар тўплами эмас, балки инсон борлигининг алоҳида онтологик аҳамиятга эга бўлган

¹ Павлов Е.В. Основы герменевтики. -М.: Московский богословский институт, 2004. -С.4
² История философии. Энциклопедия. Интерпрессервис. -Минск: Книжный Дом, 2002. -С.207.

феноменидир.

Герменевтиканинг тарихан:

- таржима (бошқа тилдаги ижод маҳсулини ва тажриба маъносини ўз тилига ўтказиш)*;
- реконструкция (ҳақиқий маънони топиш ёки маъно туғилгандаги вазиятни ўрганиш);
- диалог (субъектнинг матн билан мулоқотга кириши ва янги маънонинг яратилиши)¹, каби турлари мавжуд.

Яъни, ўзга тилда ёзилган матнни ўз тилимизга таржима қилганимизда маълумотларни тилимизда мавжуд бўлган сўзлар билан изоҳлаймиз. Агар ўзга тилдаги бирор бир сўз бизнинг тилимизга айнан таржима қилинмаса, шу сўзга маъно жиҳатдан яқинроқ бўлган сўзни қўллашимизга тўғри келади. Чунки бир миллатнинг лексик сўз бойлиги иккинчи миллат сўз бойлиги билан бир хил бўлмайди ва оқибатда таржима жараёнида биз айнан биринчи манбадаги мазмунни берадиган сўз ёки иборани топа олмаймиз. Бу эса, матн маъносининг ўзгаришига сабаб бўлади. Лекин таржима жараёнида шундай ҳолатлар бўладик, матн таржимаси биринчи манбадан ҳам чуқурроқ, мазмунлироқ чиқиши мумкин. Бу ҳолат таржимон (ёки интерпретатор)нинг юксак маҳорати, сўз бойлиги билан боғлиқ. Масалан, барчамизга таниш бўлган рус кино ижодкорлари маҳсули “Иван Васильевич ўз касбини ўзгартиради” фильмининг олайлик. Аксарият мутахассисларнинг таъкидлашича, ушбу фильмнинг ўзбек тилидаги таржимаси ва овоз беришдаги ижро маҳорати рус тилидаги асл ҳолатидан анча таъсирли чиққан. Бу ерда нафақат сўз мазмуни, балки уни томошабинга етказиб бериш оҳанги ҳам юксак маҳорат билан бажарилган. Демак, бир тилнинг матн маъносини бошқа тилга таржима қилишда таржимон, аввало, икки тилнинг лексик сўз бойлигини чуқур билиши, маънодош сўзларнинг энг мувофиқини танлай олиши керак. Ундан ташқари, таржима жараёнида маънони кучайтирувчи асосий жиҳат таржимоннинг матндаги нарса ва ҳодисалар моҳиятини тушуна олиши, уларни ички кечинмалар орқали ҳис қила олиш қобилиятидир. Агар таржимада шу жиҳат бўлмаса, мажозий

* Бу ерда ижод маҳсули сифатида сўз, белги, бадний ижод асари, ҳаракат ва бошқа ҳар қандай талқинга мухтож объектлар назарда тутилади

¹ История философии. Энциклопедия. Интерпрессервис. -Минск: Книжный Дом, 2002. -С.207

айтадиган бўлсак, матннинг “шира”си бўлмаса, у ҳеч қачон ўқувчи (ёки тингловчи)га тушунарли бўлмайди.

Герменевтика ривождаги реконструкция жараёни ҳам ҳақиқий маънони топишдаги муҳим ёндашувлардан биридир. Реконструкция сўзи ўз маъноси билан “қайта тиклаш”, яъни герменевтикада матннинг биринчи маъносини қайтадан “жонлантириш” учун қўлланилади. Бу ёндашув таржима жараёнидан фарқли ўлароқ, нафақат икки ва ундан ортиқ тиллар ичида, балки бир тил ичида ҳам қўлланилади. Герменевтик реконструкция тарихга, яъни сўз (матн)нинг яратилиши билан боғлиқ ҳолатга нисбатан амалга оширилади. Масалан, ҳозирги кунда кундалик ҳаётимизда қўллаб келаётган биз учун тўла тушунарли бўлмаган сўз (термин, атама)ларнинг вужудга келиши муайян сабабга асосланганлигига ҳар доим ҳам эътибор бермаймиз. Масалан, барчамизга таниш бўлган “Чорсу” сўзини олайлик. Кундалик ҳаётимизда тез-тез қўлланиладиган мазкур сўзни савдо марказига нисбатан ишлатамиз. Лекин ушбу сўзнинг келиб чиқиши ўрта асрларда шаҳар марказидаги худудга боғлиқ бўлиб, у ердан тўрт томонни кўриш мумкин бўлган. Форс тилида “чор” “тўрт”, “су” “тараф” маъносини англатади. Ҳаётимизда бу каби тарихий атама, сўзлар кўп учрайди.

Умуман олганда, қўлланилаётган ҳар бир сўзнинг асл мазмунини билишда шу сўз яратилгандаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий вазият ва шарт-шароитларни эътиборга олиш муҳим аҳамиятга эга. Бу ҳолат тафаккурни сабабий алоқадорликда ривожланишига кучли ижобий таъсир кўрсатади.

Герменевтик диалог эса, ўқувчини матн билан жонли мулоқотга киришишига сабаб бўлади. Яъни ўқувчи матн билан мулоқотга киришиб, воқеа-ҳодисалар иштирокчисига айланиб боради. Бу ерда нафақат тушуниш, балки ҳис қилиш устун туради. Биз қаҳрамонлар тақдирига шерик бўлиб, уларнинг шодлигидан қувониб, дард-аламидан изтироб чека бошлаймиз. Бу ҳолатга деярли барчамиз тушганмиз, масалан, ўзимизнинг энг сеvimли бадий асаримизни эслайлик. Асардаги қаҳрамонлар, воқеа-ҳодисаларни хотирлайлик ва ўйлаб кўрайлик: бу асар биз учун нимаси билан кадрли? Албатта, қаҳрамоннинг тақдири ёки изтироблари бизникига яқин ёки ўхшаш бўлганлиги учун. Ёки ҳеч бўлмаганда, у бизнинг орзуимиздаги вазият қаҳрамони

бўлгани учун. Масалан, ўзбек адабиёти дурдонаси Абдулла Қодирийнинг “Ўтган кунлар” романидаги Кумушнинг ўлимидан изтироб чекмаган, қисматига ачинмаган ўқувчи топилмаса керак. Лекин ҳар бир йўқотишнинг ўзгалар учун ибратли хулосаси бор. Ёзувчи асарда эзгулик ва ёвузлик ўртасидаги курашни тасвирлаб, сеvimли қаҳрамонини ҳалок қилади, бироқ ёвуз қаҳрамонни асарда тугал жазоламайди. Унинг тақдирини ўқувчининг ҳукмига ҳавола этиб, энг кучли нафрат ва ғазабга дучор қилади. Бадий асарнинг қиммати ҳам айнан сўнгги хулосани ўқувчи ихтиёрига ташлашдир, яъни ўқувчи асардаги воқеаларни таҳлил қилиб, охирида ўзидан келиб чиққан ҳолда хулоса чиқаради. Шунда асарнинг тарбиявий аҳамияти кўринади, яъни кимдир асарда келтирилган ёмонликни ўз ҳаётида такрорламасликка, яхши жиҳатларни ўзига сингдиришга ҳаракат қилади. Шу тарзда матн билан мулоқот юзага келади.

Бир сўз билан айтганда, ҳар бир ижод асари аниқ ғоя, а ик мақсад билан яратилиб, мавҳумлик – рамз ва белгилар билан ниқобланади. Асарнинг қиммати эса мана шу мавҳумлик даражаси, яъни кўпмаънолилик билан боғлиқ. Ўқувчи дунёқарашни, тафаккури, ҳаёт тарзини ўзгартира олган асарни кучли асар дея эътироф этишимиз мумкин. Бундай асарда ўқувчини матн билан мулоқотга кириша оладиган жиҳатларининг кўплиги муҳим аҳамиятга эга. Чунки, айнан мулоқот жараёнида ҳақиқий маъно тушунилади, ҳаётнинг моҳияти, яшашнинг мазмуни икки томон (матн ва ўқувчи) мулоқот чегарасининг бирлашиши билан анғланади.

Умуман олганда, герменевтик методологиянинг мақсади ниқобланган ҳақиқат мазмунини очишга йўналтирилган.

БАДИЙ ИЖОД ГЕРМЕНЕВТИКАСИ ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ ТАҲЛИЛИ

Герменевтика тушуниш санъати сифатида узоқ тарихга эга бўлса-да, унинг эстетик идрок билан боғлиқ жиҳатлари асосан, сўнгги икки асрда ривожланди. Таъкидлаш жоизки, бу борада Европа ва Россия олимларининг қатор тадқиқот ва изланишлари салмоқли ўринга эга. Шу билан билан бирга, республикамиз олимлари

томонидан гўзалликни идрок этиш, бадий адабиёт асарларини тушуниш билан боғлиқ алоҳида тадқиқотлар ҳам олиб борилган.

Тушуниш ва тушунтириш масалаларини ўрганишда М.М.Бахтин томонидан ўрганилган бадий ижод герменевтикасига алоҳида тўхталиб ўтиш жоиз¹. Хусусан, у санъат ва аудитория, актёр махорати, томошабин, кузатувчи, санъат асари ва унинг инсонлар томонидан қабул қилиниши муаммоларини тадқиқ қилган. М.М.Бахтин фикрича, “Ўйин ва санъатнинг умумий томони иккисининг ҳам мутлоқ ҳаётий эмаслигида. Лекин уларнинг ҳаётий эмаслиги турлича - ўйин ҳаётни акс эттиради, санъат эса баён қилади”². Бизнингча, М.М.Бахтин ижтимоий воқеликнинг кўпроқ бадий ижод асарларида эстетик қабул қилиш, изтиробларни ҳис қилиш каби жиҳатларини ифодалаб, герменевтикани илмий билишдаги ўрнини очик қолдирган.

Ю.Манн, Э.Кассирер, К.Гирц каби олимларнинг тадқиқотларида айнан фалсафий герменевтика муаммолари тадқиқ этилмаган бўлса-да, бадий ижод асарларидаги рамзлар талқинига бағишланган муҳим хулосалар қайд этилган³.

Шунингдек, эстетик идрок ва санъатни тушунишнинг назарий асослари Ю.Борев, К.Аппель, В.Изер, Дж.Ваттимо ижодида ҳам учрайди⁴. Нидерланд rassоми К.Аппель, rassом сифатида эстетик идрок ва тушуниш қобилиятининг мувофиқлигини тадқиқ қилган⁵. Немис тарихчиси ва адабиёт назариётчиси В.Изернинг герменевтик қарашларида Шлейермахер ижоди ҳамда феноменология таъсири сезилиб туради. В.Изер эстетик идрокнинг Шлейермахер яратган асарнинг кечинмалар (переживание) орқали ўзлаштирилишини ёқлаб, бадий ижод маъносининг тушунилишига эътибор қаратади⁶.

¹ Қаранг: Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. -СПб.: Питер, 2000. -364 с.

² Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. -СПб.: Питер, 2000. -С.45.

³ Қаранг: Манн Ю. Диалектика художественного образа. -М.: Наука, 1987. - 220 с.; Кассирер Э. Философия символических форм: В 3 тт. / Пер. с нем. С.А.Ромашко. -М.: -СПб.: Университетская книга, 2002.; Гирц К. Интерпретация культур. — М.: РОССПЭН, 2004. — 560 с.

⁴ Қаранг: Борев Ю.Б. Искусство интерпретации и оценки: Опыт прочтения «Медного всадника». -М.: Советский писатель, 1981. -399 с.; Борев Ю.Б. Эстетика. Учебник. -М.: Высшая школа, 2002. -511с.; Аппель К. “Кобра” в Москве. -М.: Художник, 1997. -284 с.; Изер В. Акт чтения. -М.: Наука, 2006. -698 с.; Изер В. Условное и воображаемое. -М.: АСТ, 1991.-432 с.; Изер В. Рецептивная эстетика. Герменевтика и переводимость // Академические тетради. Выпуск 6. -М.: Независимая академия эстетики и свободных искусств, 1999. -с.15-23.; Изер В. Изменение функций литературы. Процесс чтения: феноменологический подход // Современная литературная теория. Антология. -М.: Флинта; Наука, 2004, с.3-45, 201-225.; Vattimo G. Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy. Tr. by David Webb. - Stanford: Stanford University Press, 1997. -140 p.

⁵ Қаранг: Аппель К. “Кобра” в Москве. -М.: Художник, 1997. -С. 18-41.

⁶ Изер В. Рецептивная эстетика. Герменевтика и переводимость // Академические тетради. Выпуск 6. -М.: Независимая академия эстетики и свободных искусств, 1999. -С. 45-47.

Ўзбекистонда ҳам санъат ва эстетик идрок, унинг фалсафий мушоҳада билан боғлиқ хусусиятлари сифатида бир қатор илмий тадқиқотлар олиб борилган. Жумладан, Б.Хусанов гўзалликни идрок этишда эстетика ва герменевтиканинг боғлиқлигини ўрганар экан, герменевтиканинг нафақат назарий, балки амалий аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайди¹.

Адабиётшунос олим А.Эркинов эса, герменевтиканинг назарий жиҳатларини, жумладан, герменевтика ва тафсир, фалсафий герменевтика, автоинтерпретация, автокоммуникатив интерпретация, моноинтерпретация, тарихий-функционал идрок ва матн талқини, таъсир ва акс таъсир диалектикасининг манбаларда ифодаланиши, апперцепция, библиопсихология масалалари, декод, дешифр, деконтекстуализация, диахрония, диалог (маданиятлар учрашуви), китобат талқини каби матннинг герменевтик таҳлиliga бағишланган ўнлаб ҳодисаларни таҳлил қилган². Бунда муаллиф тадқиқотга адабиётшунос нуқтаи назаридан ёндашиб, матн герменевтикасининг асосий ва устувор жиҳатларини батафсил очиб берган³. Асосий эътиборини герменевтиканинг ўзбек матншунослигидаги аҳамиятига қаратиб, фалсафий жиҳатларини эса, қисман ёритган.

Яна бир адабиётшунос олим Баҳодир Карим герменевтикани фақат бадий ижод асарини ўрганиш воситаси⁴, деб ҳисоблайди. У “Шарқ герменевтикаси” хусусида ҳам фикр билдиради ва уни Ғарб герменевтикасининг ривожланиш йўлини босиб ўтмаганлигини таъкидлайди. Бироқ, Шарқ герменевтикаси деб аталаётган Куръон маънолари тафсири моҳиятан биз ўрганаётган герменевтикага тўла мос келмайди. Чунки, тафсиршунослик ва фалсафий герменевтика ўртасида катта фарқ бор.

Умуман олганда, фалсафа ва санъат бир-бири билан узвий боғлиқ. Бу боғлиқлик айнан уни тушунишда, қабул қилишда, англашда намоён бўлади. Ёки жараёни аксинча тасаввур

¹ Хусанов Б.Э. Шахс ва жамият муносабатларида гўзалликнинг намоён бўлиш хусусиятлари: Фалс. фан. номз. ... дис. -Тошкент: Университет, 2002. -Б. 54.

² Қаранг: : Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқинининг XV-XX аср манбалари. Докт.диссертацияси. -Тошкент: Академия, 1998. -326 б.

³ Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқинининг XV-XX аср манбалари. Докт.диссертацияси. -Тошкент: Академия, 1998. -Б.35-52.

⁴ Баҳодир Карим Абдулла Қодирий. -Тошкент: Фан, 2006. -Б.7.

қиладиган бўлсак, санъат асарини яратишда, ижодкорликда фалсафий мушоҳада муҳим ўрин тутди. Зеро, фалсафанинг “фан эмаслиги” ҳам ундаги мана шу ижодкорлик жиҳатининг устуворлиги билан боғлиқ.

ИЖТИМОЙ ЖАРАЁНЛАРНИ ГЕРМЕНЕВТИК ТУШУНИШ ВА ТУШУНТИРИШ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Ижтимоий жараёнларни тушуниш ва тушунтириш масаласи бир қатор олимлар томонидан кенг тадқиқ этилган. Воқеаларни таҳлил қилишда К.Г.Гемпел модели аксарият олимлар томонидан ижобий қабул қилинган. Аслида немис мантиқшуноси ва фан файласуфи, неопозитивизм вакили бўлган Гемпел ижодида когнитив герменевтиканинг устунлигини кузатиш мумкин. Олим ижтимоий жараёнлар моҳиятини тушунишга қаратилган тадқиқотлари натижасида илмий билиш, тарих ва ижтимоий ҳодисаларни тушунтиришнинг дедуктив-номологик ва индуктив-номологик моделларини ишлаб чиқди¹. Икки номологик моделнинг ўзига хослиги тушунтиришнинг муайян қонуниятга боғланишида намоён бўлади. Дедуктив тушунтиришда мантиқий, индуктив тушунтиришда эҳтимолий асосга таянилади. Тушунтиришнинг дедуктив-номологик моделида ўрганилаётган нарса ёки ҳодиса қонуниятларнинг ҳеч бўлмаганда биттасига мувофиқ келиши шарт. Мазкур модел илмий билишдаги тушунтириш жараёнини эмас, балки охириги натижани тавсифлайди. Олимнинг фикрича, ҳар қандай тушунтириш аниқ қонуниятларга асослангандагина илмийлик мақомига эга бўлади².

Масалан, К.Г.Гемпел томонидан таклиф қилинган мазкур моделга кўра, Е-тушунтирилиши лозим бўлган воқеа бўлсин. Нима учун Е содир бўлди? Бунга жавоб бериш учун бошқа воқеа ва ҳолатлар E_1, \dots, E_n ларни келтирамиз ва битта ёки бир нечта умумий қонуниятларни L_1, \dots, L_n оламиз. Айнан шу (L_1, \dots, L_n) қонуниятлар ва юкоридаги далил (E_1, \dots, E_n)лар мавжуд бўлади.

¹ Каранг: Гемпел К.Г. Мотивы и охватывающие законы в историческом объяснении. -М.: АГРАФ, (1942), 1998. -786 с.; Гемпел К.Г. Логика научного исследования. -М.: Мысль, 1972. -582 с.; Гемпел К.Г. Логика объяснения. -М.: АГРАФ, 1998. -468 с.

² Гемпел К.Г. Логика объяснения. -М.: АГРАФ, 1998. -С.16-31.

³ Каранг: Гемпел К.Г. Логика объяснения. -М.: АГРАФ, 1998. -С.16-31.

Шу асосда Е мантиқий кетма-кетликда давом этади. Гемпел томонидан таклиф этилган мазкур шаклий тавсифда Е-экспланандум ёки экспликандум дейилади. Тушунтириш объекти эксплананс ёки экспликат деб аталиб, улар жараёни тушунтириш манбаси ёки қонуниятни вазифасини бажаради. L_1, \dots, L_n ўзида тушунтириш орқали эксплананс ва экспланандумга боғланувчи қонуниятларни жам этади. Эксплананс ва экспланандум бир-бири билан оқибат – натижага кўра боғлиқ.

Таъкидлаш жоизки, ижтимоий жараёнларни тушуниш ва тушунтириш бир қанча мураккабликларга эга. Чунки, ижтимоий воқелик доимий ўзгаришлар, ҳаракатлар таъсирида бўлади. Шу жиҳатдан ҳам ҳаёт воқеаларини тушунишда кўпроқ кузатиш, тажриба ва кечинмаларга таяниш аксарият олимлар томонидан маъқулланади.

Бугунги кунда замонавий ахборот атамалар назариясидан фойдаланган ҳолда айтиш мумкинки, муаллиф ўз сўзини (баён қилаётган фикри) кодлаштирган ҳолда етказишга интилади, тингловчи кодларни олиб ташлаб асл мазмунни тушунишга ҳаракат қилади. Шлейермахер фикрича, герменевтик тушуниш жараёнлари бир-бирига тўлдирувчи грамматик ва психологик усуллар орқали амалга оширади¹. Тушуниш доим муайян ҳаёт тарзи, анъаналар қуршовида рўй беради. Масалан, тўқинлик, роҳат-фароғатда улғайган бола ҳеч қачон очликнинг азобини тушунмайди, ёки отасиз ўсган бола ҳеч қачон отаси бор боланинг кечинмаларини туя олмайди. Шунинг учун ҳам тушунишда, хусусан инсонни тушунишда, аввало унинг ҳаёт йўлини, яшаш тарзини эътиборга олиш ўринли.

Герменевтиканинг йирик вакили В.Дильтей ҳам, тушунишнинг, аввало, рухий ҳолат, кечинмалар билан боғлиқлигини эътироф этади². Демак, ижтимоий воқеалар, ҳаётнинг жараёнларни ҳақиқий тушуниш ҳис қилиш орқали амалга ошади. Фикримизнинг исботи учун бир мисол келтирамиз. Жуда ҳам тажрибали, ўз касбининг етук мутахассиси бўлган, салкам ярим аср тиббиёт соҳасида фаолият юритган бир онколог-шифокор 65 ёшларида саратон касаллигига чалинади. Шогирдлари уни даволашга киришишади, текширувлар натижасида кекса

¹ Шлейермахер Ф. Герменевтика. -СПб.: Европейский дом, 2004. -С. 56

² Каранг: Дильтей В. Введение в науку о духе / Собр. соч. В 6 т. т.1. -М.: 2000. -526 с

шифокорнинг олти ой, узоғи билан бир йил умри қолганлиги аниқ бўлади. Шу пайтга қадар кекса шифокор беморларга текширув натижаларини аниқ ва тўлиқ айтиб, иложи борича касаллик, беморнинг умумий аҳволи ҳақида батафсил маълумот бериб ишлаган, меҳнат фаолияти давомида бир неча марта ўлими яқинлашаётган беморларга ўлимнинг муқаррарлиги, ҳатто муддатларигача айтиб келган эди. Шогирдлар ҳам кекса шифокорга унинг ўз услубини қўллашади, яъни ўлим муддатининг яқинлиги, касалликнинг жиддийлигини батафсил айтишади. Шунда кекса шифокор ўлимнинг муқаррарлигини хис қилиш қанчалик даҳшатли эканлигини тушуниб этади. Тадқиқотларда аниқланишича оғир касалликларга чалинган беморларнинг 96 фоизи қачон ўлишини билмасликни маъқул кўришар экан, атиги 4 фоиз беморларгина ўлим муддатини билишга қизиқишар экан. Кекса шифокор ўзини шу пайтга қадар ана шу 4 фоиз кишилар қаторига қўшар эди. Ваҳоланки, ўз ўлими ҳақида эшитиб, аслида бундай эмаслигини тушунади. Ҳаётнинг улугъ неъмат эканлигини, соғлик ва умрнинг омонатлигини, айниқса, доим умид билан яшашнинг қанчалик муҳимлигини у бетоб ҳолида, ўлимнинг муқаррарлигини билибгина тушуниб этади. У машъум ҳақиқатни хис қилади, агар у бундай касалга чалинмаганида, эҳтимол бутун умр ўлимни кутиб яшашнинг қанчалик кўрқинчли эканлигини тушуна олмаган бўлар эди.

Чиндан ҳам, ўтган ва ўтаётган ҳаётимизга теранроқ назар солсак, муайян ҳолат ва масалаларга нисбатан қатъий фикр-мулоҳазаларимиз умр давомида кузатган, ўзимиздан хис қилган аниқ вазиятлар асосида шаклланган. Демак, тушунишнинг энг муҳим жиҳатларидан бири, вазиятни ўзимиздан ўтказиш, ҳиссиёт ва изтироблар орқали баҳолай олишимиздадир.

Шунинг учун ҳам, ҳаётини хулосаларни чиқаришда, вазиятларни баҳолашда, ўзимизни воқеаларнинг кузатувчиси эмас, балки иштирокчиси сифатида кўришимиз муҳим. Зеро, шунда тўла бўлмаса-да, нисбатан кўпроқ оқилона қарор қабул қилган бўламиз.

Ҳаётда кўпинча биринчи фарзандига кўзи ёриган аёл, тўлғоқ азобини бошидан ўтказгандан кейингина, “Она”нинг қадрини тушунади. Тушунишнинг кечинмалар билан ўтиши Имом Ғаззолийнинг илмнинг ўзлаштирилиши даражалари хусусидаги

фикрларига ўхшайди. Унга кўра, илмни ўзлаштириш даражалари – эшитилган, кўрилган ва айнан ўзидан ўтказилган илмларга фарқланади. Энг ҳақиқий илм – айнул яқин, яъни фақат айнан ўзидан ўтказилган илмдир¹. Тушуниш даражаларини ҳам шартли равишда, юқоридаги уч ҳолатга нисбатан қўллаш мумкин. Зеро, эшитилган ва кўрилган билимдан айнан ўзидан ўтказган билимнинг кучлилиги каби, тушунишнинг кечинмали ўтиши ҳам эшитилган ва кўрилгандан кучлидир.

Умуман олганда, тушунишга интилишнинг ҳар қандай ҳолати эътиборга лойиқ. Чунки, дунёда фақат инсонгина тушунувчи мавжудот, у доим рўй бераётган ҳодисалар моҳият-мазмунини англашга, ҳақиқатга етишга интилади. Ҳақиқатнинг ҳақиқатлик даражасини ошириш учун ҳам, моҳиятни тушунишга герменевтик ёндашиш лозим.

ЭСТЕТИКА ВА ГЕРМЕНЕВТИКА УЙҒУНЛИГИ

XX асрда асосан Германияда кенг ёйилган герменевтик тадқиқотлар бугунги кунга келиб, жаҳон фалсафасининг асосий йўналишларидан бирига айланди. Жамиятнинг барча соҳаларидаги каби санъатшунослик соҳасида ҳам герменевтик ёндашув вакиллари кўпайиб борди. Хусусан, санъат социологияси деб аталувчи мазкур йўналишда бадиий ижод моделларини қайта ишлаш, унинг тадқиқот қоидаларида “ички маъно”нинг ифодаланиши, санъат асари мазмуни талқини каби масалалар ўрганилмоқда. Бу тадқиқот йўналишида санъат, адабиёт, психология, социология, фалсафа соҳаларининг интеграллашган ҳодисалари таҳлил қилинади. Санъат социологияси жамиятнинг санъатни қабул қилиш ҳолати, даражаси, яна ҳам аниқроқ айтганда, “диди”ни ўрганиш билан, инсонларнинг эстетик дунёқарашини аниқлашга имкон яратади. Эстетика ва герменевтиканинг боғлиқлиги айнан шу соҳада кўзга ташланади. Яъни ҳар қандай гўзаллик, уни хис қилиш ва тушуниш қобилияти орқали идрок этилади. Тушуниш қобилияти ва эстетик дид бир-бирига узвий боғлиқ ҳолда ривожланиб

¹ Қаранг: Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улумид-дин (Дин илмларини жонлантириш). Биринчи китоб. - Тошкент: Маварауннаҳр, 2004. -236 б.

боради. Инсон интеллекти ошгани сари, дид ҳам ўз-ўзидан юксалиб, нафислашиб боради. Умуман олганда, эстетика ва герменевтиканинг боғлиқлиги ижтимоий жараёнларни ўрганишда муҳим аҳамият касб этади. Бу ўзгаришлар диалектикаси ва динамикасини санъат социологияси белгилаб беради.

Ўтган асрда бадий асарни ҳис қилишда (қабул қилишда) тил структурасининг ўрганилишига, ҳодисани англашга эътибор берилди, натижада олдин фақат психологик-эмоционал ҳолат деб қабул қилинган санъатни тушуниш фалсафий аҳамият касб эта бошлади. Бундай ёндашув маънавий анъананинг фазо-вақтли масштабдан четга чиқиб, асарнинг ички маъносига, уни универсал тушуниш ва талқин қилишга урғу беради.

Санъатнинг герменевтик таҳлили бадий ижод асарларидаги феноменологик ғояларни тил структураси, шакллари, маъноларнинг асосида талқин қилиш, ўзига хос тушунилишини таъминлайди. Бу инсон мавжудлигини “ўйинли” тушунтиришга асосланган эстетик тадқиқотларда амалга оширилади.

Ўтган асрнинг машхур файласуфларидан бири А.Камю оламни эстетик билишда тушунишга урғу бериб шундай дейди: “Агар инсон тўла маънода гўзалликнинг маъносини тушуниб етса, шу гўзаллик дунёни кутқаради”¹. Ҳақиқатдан ҳам, моҳият ва мазмун англагандан кейингина, аниқроғи тушунилгандан сўнггина объектга нисбатан кадр-қиммат, қизиқиш кўникмалари шаклланади.

Эстетика ва герменевтиканинг ўзаро алоқасини оддийгина гўзалликни тушуниш, дея эътироф этиш мумкин. Зеро, ҳар қандай гўзаллик тушунилгандагина гўзаллик бўла олади. Герменевтиканинг тарихий ривожланиши эстетика билан узвий боғлиқ. Биз буни М.Бахтин, Г.Гадамер, К.Аппель, В.Изер, Ю.Борев, Ю.Манн, Э.Кассирер, К.Гирц, Дж.Ваттимо ва бошқаларнинг тадқиқотларида кузатишимиз мумкин. Санъатнинг моҳиятини тушуниш ҳақида Гегель ҳам ўз мулоҳазаларини билдирган. Унинг фикрича, мутлоқ руҳнинг ташкил топиши ҳақиқий санъатнинг намоён бўлишидир².

Герменевтиканинг тарихий вазифаси бир руҳий оламнинг иккинчи руҳий олам билан бирлашувида, яъни бир-бирини тушунишида намоён бўлади¹. Санъатни тушунишда эса, бир оз ўзгачароқ ҳолатни кузатамиз. Агар бир шахснинг руҳий олами нисбатан чекланган бўлса, санъат асарининг мазмуни, яъни унинг олами чекланмагандир. Бир сўз билан айтганда, бадий ижод маҳсули шаклан тугал, мазмунан туганмасдир. Санъат асарининг олами шахс оламидан бой, гарчи унинг муаллифи якка шахс бўлса ҳам. Табиатда ҳам, тарихда ҳам кузатишимиз мумкинки, санъат биз билан бевосита мулоқот қилади, сирли нафас олади ва шу орқали ўзи ҳақида “сўзлайди”. Фақат бу сўзни ҳар бир томошабин ёки ўқувчи ўз оламига мувофиқ тушуниб олади (ёки умуман тушунмайди).

Ҳақиқий санъат асари ҳар қандай вақтдан ташқари “ҳозир”га тегишли бўлади. Яъни унга тарихий хронология ўз таъсирини ўтказа олмайди. Эҳтимол шунинг учун ҳам, мумтоз асарлар ўз кадр-қимматини ҳар қанча вақт ўтса ҳам йўқотмайди, балки янада кадрлироқ бўлиб боради. Лекин яна бир жиҳат борки, у давр ёки вақт билан узвий боғлиқ. Яъни ҳар қандай буюк санъат асари муайян ижтимоий-тарихий вазият натижасида яратилади. Ҳеч бўлмаганда ижодкорнинг руҳий интенциясига у яшаётган давр, тарихий тузум ёки ижтимоий аҳвол таъсир кўрсатган бўлади. Ва, худди шу “даврга тегишлилик” ижодкорнинг қалам ушлашига сабаб бўлади. Масалан, Микеланжело ёки Пикассонинг асарларини олайлик. Ахир уларнинг энг буюк асарлари айнан шундай давр руҳи ёки мавжуд ижтимоий рақобат туфайли яратилган эмасми?

Ижодкор - бадий матннинг яратувчиси асарга (матнга) ўз фикрларини муайян ният (мотив) асосида, ўзига хос оҳанг воситасида сингдиради. Лекин бу оҳанг, шаклни ўқувчи ўз дунёқараши доирасида қабул қилади. Ўқувчининг савиясига қараб асардан аниқланадиган маънолар ўзгариб туради. У ўзининг ҳаётини ва бадий тажрибаси билан худди шу жиҳатларни асарига сингдирган муаллифнинг асари маъносини бойитади. Ижтимоий ҳаётнинг тез ўзгариши оқибатида асарни тушунишда ҳам ўзгаришлар бўлиши мумкин. Фақат шу ҳолатлардагина

¹ Камю А. Бунтуящий человек. -М.: Политздат, 1990. -С. 21

² Гадамер Х.Г. Эстетика и герменевтика. Перевод В. В. Бибихина. -М.: Искусство, 1991. -С.255.

¹ Каранг: Гадамер Х.Г. Эстетика и герменевтика. Перевод В. В. Бибихина. -М.: Искусство, 1991. -С.256

бадий асар уни яратган муаллифдан юкори туради. Образлилик ва кўпмаънолили инсон тафаккурини мулоҳаза юритишга, таҳлилий тафаккур қилишга мажбур этади. Шунга кўра, бадий ижод асарларини герменевтик таҳлил қилиш дунёқарашни кенгайтирувчи асосий омиллардан биридир. Зеро, санъатшунос : “Буюк асарлар ҳаётийлигининг сири доимо уларнинг кўп қатламлигига асосланади”¹.

Бадий талқинда бадий асар образлари, сюжети бошка санъат туридаги образга ўгирилади. Лекин бу жараёнларда дастлабки – мантикий, илмий йўл билан асарни талқин қилиш етакчи ўринда туришини доим эътиборда тутиш лозим (лекин бу ҳақиқий “катарсис” эмас).

Герменевтика, аввало, код ва рамзларни, яъни тил белгиларини тушунишдир. Санъат асарини тушунишда ҳам айнан шу белгилар восита бўлади. Эстетика ва герменевтиканинг алоқадорлиги ўз-ўзини тушуниш орқали амалга ошади. Яъни томошабин ёки ўқувчи санъат асаридаги фақат ўзининг ички оламига тегишли, яъни тушунарли бўлган жиҳатларнигина кўра олади. Шу боис ҳам гўзаллик (ёки мазмун) нисбий характерга эга. Бизнинг фикримизча, Кантнинг дид ҳақидаги мулоҳазалари айнан гўзалликни тушуниш масаласига нисбатан ўринли. Чунки, инсоннинг диди ўзининг борлигига гўзалликни “аниқлаб” беради. Ва бу гўзалликни тушуниш, айна пайтда ўз-ўзини тушунишдир. Яъни ҳаёт йўли орқали орттирилган эстетик тажриба гўзалликнинг миқёсларини белгилайди. Шунинг учун ҳам биз учун гўзал бўлган ҳолат сиз учун гўзал бўлмаслиги мумкин, ёки аксинча. Умуман олганда, эстетика инсонга ўзини тушунган ҳолатда ўзлигини тушунтириб туради. Зеро, инсон гўзаллик объектида фақат ўзининг оламига тегишли, ҳеч бўлмаганда озгина алоқадор жиҳатларни тушунгани учун ҳам уни “гўзал” дея, эътироф этади.

Кант фикрича, санъат бизга оқилона роҳат баҳш этади². Оқилоналик бевосита мантикийлик ва илмийлик билан боғлиқ. Талқиннинг дастлабки турида асарнинг илмийлиги билан бирга, оддий китобхоннинг асар мазмунини тушуниши тўғрисидаги қарашларининг аҳамияти ҳам катта. Шу жиҳатдан, фалсафий

герменевтика объекти филологик герменевтика (тилшунослик) объектидан кенгроқ бўлиб, асарнинг ҳар турдаги талқинлари мавжуд бўлишини эътироф этади. Биз эса, мана шу жиҳат – асар мазмунини тушуниш ва тушунтиришда дастлабки ҳолатлар (мантикийлик ва илмийлик) билан бирга, ўқувчининг субъектив-индивидуал ҳолатларини ҳам таҳлил этишга эътибор қаратамиз.

Бадий жараён инсондаги ҳиссиёт ва мушоҳадани бирлаштирувчи, бир маънони субъектив кечинма ва тушуниш орқали яхлит намоён қилувчи экзистенциал-феноменологик ҳолатдир. Бу жараён худди бадий англашнинг алоҳида, имтиёзли шакли сифатида намоён бўладиган яхлит интеллектуал-эмоционал вазиятидир. Бунда тадқиқот предмети бадий асарни қабул қилишни (ҳис қилишни) амалга оширадиган билиш объекти, ҳодисаси ҳисобланади. Ҳар қандай тарихий, бадий асарни тушунишда, аввало унинг яратилиш тарихи, муаллиф шахсининг хусусияти, ундан кейингина давр ижтимоий-тарихий манзараси ўрганилади. Масалан, санъат асарининг яратилишини яхлит функциялаштирсак, қуйидаги учта ҳолатни таъкидлаш ўтиш лозим:

- ижодкорнинг ижодий йўли;
- санъат асарининг хусусий маҳсули;
- асарнинг муҳлис томонидан қабул қилиниши.

Мазкур ҳолатга нисбатан айтиш мумкинки, ҳар қандай ижодкор асарни ўзининг ижодий услубига таянган ҳолда яратади, яъни тасаввур ва тушунчаларини ички борлигининг миқёслари даражасида тасвирлайди. Тугалланган санъат асари яхлит, хусусий мазмунга эга бўлади. Бу иккинчи босқич бўлиб, учинчи босқичда асар мазмуни яқка муҳлисга кўчади ва асарнинг яратилиш мақсади – маънавий фориғланиш (Аристотелда “катарсис”) рўй беради. Демак, санъат асари муҳлисга маънавий энгиллик бера олгандагина, ижод йўли мақсадини оқлайди.

Асар мантикийлик асосида талқин этилар экан, унда илгари сурилган фикрнинг ғоявий йўналиши хусусиятларига эътибор қаратилади ва ҳар қандай ижод асари мавжуд ижтимоий муҳит кайфиятига мослаштирилади (масалан, ўтган асрдаги сиёсий тузум даврида айрим ижод асарларининг нотўғри талқин қилиниши). Бундай ҳолатларда асарнинг асл мазмуни

¹ Манн Ю. Диалектика художественного образа. –М.: Наука, 1987. – С.106

² Гадамёр Х.Г. Эстетика и герменевтика. Перевод В. В. Библина. –М.: Искусство, 1991. –С.253

моноинтерпретация (масалан, якка сиёсат) таъсирига тушиб қолади. Ягона, айниқса, сиёсат таъсиридаги талқин илм ва бадиий ижоддаги ҳар қандай янги фикрни бир қолип ичида таҳлил қилишга олиб келади ва янги тафаккур учун катта тўсиққа айланади. Шунинг учун Президентимиз И.Каримов: "... биз босиб ўтилган йўлни, ҳамма нарса ягона мафкура тазъиқида қотиб қолган догмалар, штамплар ва қолипларга бўйсундирилган собик маъмурий буйруқбозлик тузумини тугатиш юзасидан қилинган ва қилинадиган ишларни танқидий кўз билан кўриб чиқишимиз лозим"¹, дея бежиз таъкидламаганлар. Чиндан ҳам, ўтган асрда маънавият ва маърифат соҳасида яратилган қанчадан-қанча меросимиз нотўғри талқин этилиб келинган. Бу хусусан, бадиий ижод аҳли ўртасида кўп кўзга ташланганлиги бизга сир эмас.

Санъатнинг идрок этилишида бадиий коммуникация ҳам муҳим ўрин тутати. Бадиий коммуникацияда "рассом-асар-муҳлис" қуйидаги шаклда намоён бўлади:

А) рассом ўзининг бадиий ғоялари билан воқеликни идрок этади, унинг намоён бўлиши ва жараёнларига ижодий ёндашади ҳамда уни асарида акс эттиради;

В) бадиий асар ўзида белгилар тизими ёрдамида бадиий ахборотни акс эттирган воқеликни намоён этади;

С) аудитория ва асарнинг қабул қилиниши бадиий коммуникацияга хулоса ясайди.

Бу жараёнда код – белгиларнинг ифодаланиши муҳим ўрин тутати. Жумладан, рассомнинг белгилар воситасида акс эттирилган маънавий дунёси билан муҳлис маънавий дунёсидаги мазмунли белгилар яқинлиги бадиий коммуникациянинг узвийлигини таъминлайди. Масалан, машхур рассом Пабло Пикассонинг асарларини барча томошабинлар учун бир хил тушунарли дейиш қийин. Чунки, Пикассо дунёқараш ва уни ифодаловчи тилнинг ўзига хослиги бадиий асар мазмунини тушунишда мураккаблик туғдиради. Шунинг учун ижодкор ички оламнинг "код"ларини очиш бадиий ижод герменевтикасининг асосий вазифаси саналади.

Таъкидлаш жоизки, санъат асари, хусусан тасвирий санъат, муҳлисида икки ҳолатда кучли таъсир уйғотади: биринчидан,

асарда муҳлиснинг ўтмиши, ҳаётий тажрибаси билан боғлиқ нозик хотира, ҳисларни ёдга олувчи белгилар бўлса; иккинчидан, асарда муҳлиснинг орзу-идеали билан боғлиқ тасаввурлар ифодаланган бўлса. Аслини олганда, бадиий ижод асарини эстетик идрок этиш мураккаб ходиса. Чунки бунда объектнинг асл ҳолати якка рассом ижоди орқали тасвирланади, субъектнинг ҳаёлий тасаввурлари тасвирга кўчади. Матн герменевтикасида бўлгани каби, бадиий ижод герменевтикаси ҳам романтизм, реализм, сюрреализм, модернизм каби босқичларни босиб ўтган. Агар мумтоз санъатда романтизм, яъни ҳаёлий образларни яратиш устун бўлган бўлса, ҳозирги кунда модерн санъатда реал воқеликни ифодалаш кенг тус олган. Масалан, Леонардо да Винчининг Мона Лиза асарини олайлик, тарихий далилларга кўра, рассом бу асарда ўзининг идеалини тасвирлаган, уни ҳар қандай нуқсонлардан холи яратган. Бундай вазиятни адабиётшуносликда яна ҳам аниқроқ тушунтиришимиз мумкин: Абдулла Қодирийнинг Кумуш образи идеал образ сифатида яратилган бўлса, Тохир Маликнинг Асадбек образи реал тасвирланган. Эътиборлиси шундаки, ўқувчи Асадбек образини Кумуш образидан кам яхши кўрмайди. Биз бунинг сабабини инсонларнинг тафаккури, дунёқарашидagi ўзгаришларда деб биламиз, яъни ҳозирги замон ўқувчиси ёки санъат муҳлиси воқеликни борлигича идрок этишга, қабул қилишга мойил, уни энди мумтоз даврдаги каби идеал образлар билан "алдаб" бўлмайди.

Энди бадиий ижод асарининг сахнадаги ижросига тўхталамиз. Саҳна асари мазмунининг ўзлаштирилиши бадиий адабиёт ва рассомчиликка нисбатан мураккаброқ ходиса. Чунки, бадиий ижод ва расм талқинида мазмун бир субъект ва объект ўртасида амалга ошади. Пьеса ижроси эса, мазмуннинг бир неча босқичли кўчишида амалга ошади. Яъни, биз мазмуннинг кўчишини қуйидагича келтирамиз: аввало, ёзувчи асарга мазмун бағишлайди, иккинчи босқичда пьесага сценарист мазмун беради, учинчи босқичда сахналаштирувчи режиссер сценарийни ўрганиб, ўз тушуниш доирасига кўра, ролларни актёрларга тақсимлайди, тўртинчи босқичда актёр ўзига берилган қаҳрамон ролини ўзи тушунганича (ҳис қилганича) ижро этади, сўнгги, бешинчи босқичда, актёр ижро этган ролни томошабин ўз

¹ Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. -Тошкент: Ўзбекистон, 1996. -Б.65

тушуниши доирасида қабул қилади. Демак, асарнинг яратилиши ва томошабинга етиб бориши камида беш маротаба мазмун уфқларининг алмашилиши билан амалга ошади. Бу жараённинг ўзига хослиги шундаки, айрим ҳолатларда асарнинг томошабинга етиб бориши унинг биринчи ҳолатидан ҳам кўра чуқурроқ маънога эга бўлиши, кечинмаларга бой бўлиши мумкин, ёки аксинча, чуқур ва кучли ёзилган асар энгилроқ маънога эга бўлган спектакл шаклида намойиш этилиши мумкин. Умуман олганда, сахна асарини ҳиссий ва интеллектуал қабул қилиш куйидагиларни ўз ичига олади:

- томошабин шахси ва асар ўртасида ўзаро ҳамфикрлиликнинг туғилиши;
- бадий ижод асари маъносининг ўрганилиши ва белгилар тизимининг “ўқиб” чиқилиши;
- маънонинг талқин қилиниши;
- асарнинг баҳоланиши.

Аудиторияда бадий асарнинг ҳис қилиниши санъатни тушунишнинг бир кўриниши сифатидаги ижтимоий-ижодий жараён дир. Воқеаларнинг айнан бадий кечинма орқали эмпирик тасвирланиши ижтимоий табиат ва санъатнинг ўзаро функцияларига қанчалик аҳамиятли эканлигини билдиради. Билишга қаратилган оддий психологик реакция ўз ичига мураккаб, кўпўлчамли тузилишдаги ўзаро муносабатларни олади. Шунинг учун бадий ижод асарини тушунишни фақат маданий далил деб олиш тўғри бўлмайди, у (тушуниш) ўқувчи ва бадий асар ўртасидаги кўп қиррали ҳиссий-интеллектуал муносабатлар орқали амалга ошади.

Бадий жараёнларга мурожаат қилинганда асар ва аудитория ўртасида муайян адекватлик юзага келади. Асарни яхши тушуниш учун аудитория (ёки яқка кузатувчининг) ўз ички дунёсидаги барча имкониятларини ишга солиши керак. Лекин доим, ҳаммада ҳам бундай муносабат юзага келмайди. Шунинг учун санъатни тушуниш индивидуал ҳодисадир.

Бадий асар муаллифи худди спектаклдаги актёр сингари асарнинг энг ҳолис баҳоловчиси, ёки ўз асарининг энг мохир талқин қилувчиси бўла олмайди. Воқеаларни четдан туриб кузатувчи томошабинда эса, қахрамонлар ҳаракатини таҳлил

қилиш, улар ҳақида тўла маълумотга эга бўлиш имконияти мавжуд. Бу жараёнларнинг барчасига, яъни бадий ижод асарини тушунишга ўткир зеҳнли томошабин керак, фақат шундагина асар холис ва мукамал қабул қилинади. Демак, бадий ижод асарининг баҳоланиши чуқур мазмунли асар (матн), юксак маҳоратли ижрочи (ҳаракатдаги актёр) ва ўткир зеҳнли томошабинга бирдек боғлиқ.

Бадий асарнинг энг асосий хусусияти унинг образлигидир. Бадий ижод ижтимоий онгнинг шундай турики, у бадий образ асосига қурилади. Бадий образ эса, ўз характерига кўра, замирида чексиз маъноларни сақлаши мумкин. Образнинг асосий хусусияти унинг “ифодавий тугалланмаганлиги” ва у билан боғлиқ кўпмаънолилигидадир.

Ифодавий тугалланмаганлик образ замиридаги маъноларнинг бирдан ортиқлиги, бу маънони буткул айтиб тугатилмаганлигида намоён бўлади. Бадий ижод намуналари ичида бир неча асрлар давомида кишилар ҳайратига сабаб бўлаётган буюк асарларни санаб ўтсак, уларнинг асл қиммати айнан – ифодавий тугалланмаганлигида эканлиги аён бўлади. Масалан, Леонардо да Винчининг афсонавий Мона Лиза асари фикримизнинг ёрқин намунаси дир.

Ушбу асарга киши кўтаринки кайфиятда қараса, жилмайиб турган аёлни, тушкун кайфиятда қараса ғамга ботган аёлни кўради. Инсоният тарихида яратилган бадий ижод намуналарининг айнан кўпмаънолилиги, уларга “мумтозлик” мақомини беради.

Бадий асарларни тушунишда Геннекен қонуни ҳақида тўхталиб ўтиш лозим. Бу қонунга мувофиқ, бадий асар эстетик, психологик ва ижтимоий нуқтаи назардан таҳлил қилиниши керак¹. Бадий тадқиқотчи аввало, бадий асар туғдирадиган ҳиссиётлар хусусиятини тадқиқ этиши лозим. Кейингина ёзувчининг (яъни муаллифнинг) руҳий хусусияти, охирида эса, асарни идрок этиш орқали онгда содир бўладиган ҳолатлар асосида рассом ва томошабинлар ўртасидаги боғлиқни ўрганиши лозим. Э.Геннекеннинг мазкур ёндашуви, тарихий матнларни ўрганишнинг Сент-Бёв методидан тубдан фарқ қилади. Агар

¹ Геннекен Э. Опыт построения научной критики. –СПб.: Европейский Дом, 2001. –С. 24-32.

тарихни ўрганишда муаллиф босиб ўтган йўл ва мотивларга аҳамият қаратилса, бадиий ижод асар мазмунини тушунишда, аввало, асарнинг ўзидан олиш мумкин бўлган маъно муҳим саналади.

Шу билан бирга, бадиий адабиёт намуналарини турли даврларда мутоала қилганда ҳам мазмуннинг ўзгариши ҳодисаси рўй беради. Масалан, дунёнинг кўплаб тилларига таржима қилинган Пауло Коэльонинг “Алкимёгар” асарини ҳар сафар ўқиганимизга ундан янги-янги маънолар топамиз. Бу янги маъноларнинг кашф этилиши ўқувчи руҳий-эмоционал ҳолатига, яшаётган ижтимоий-тарихий муҳитига, унинг маънавий камолотига боғлиқ тарзда ўзгариб, бойиб боради. Шу жиҳатдан ҳам, бадиий ижод асарини герменевтик тадқиқ этиш илмий матннинг таҳлилидан бой ва серқиррадир. Инсон ҳаёт тажрибасининг ўсиши, анъаналарнинг ўзгариши ҳам унинг тушуниш, идрок қилиш қобилиятини ривожлантириб, ўзгартириб боради. Масалан, мактаб ёшида Навоий ғазалларини ёддан айтган бўлсак, 10-15 йил ўтгандан сўнг, биз ғазал мисраларини ёдлашга эмас, балки сўзлар мазмунини тушунишга кўпроқ ҳаракат қиламиз. Демак, вақт ўтиши билан инсоннинг объектга нисбатан мотив-мақсадлари ҳам ўзгариб боради.

Одатда, бадиий матнни тушунишда матн заминидаги маъно ва унинг муаллифи айтмоқчи бўлган фикр, ғояни уқиб олишга интиламиз. Бирок муаллиф қанча ҳаракат қилса ҳам, матнда ўз қарашларини тўлиқ ифодалай олмайди. Айни пайтда, ижодкор айтмоқчи бўлган ғоядан кўра кўпроқ нарса, унинг ўзи англамаган ҳолда матнда акс этган бўлиши ҳам мумкин. Бадиий матн билан мулоқотга киришган индивид ўз онгида мавжуд ахборот билан матндаги мазмунни ифодаловчи бирликларни солиштириб бориб, матнни талқин этади. Англашдан фарқли ўларок, бадиий матнни тушуниш – ўқувчининг маданий фаолияти, тажрибаси, дунёга муносабати билан боғланади.

Бадиий талқинда бадиий асар образлари, сюжети бошқа санъат туридаги образга ўгирилади (масалан, рақсадаги ҳаракатлар рассомликда ранг-гасвир тилига). Лекин бу жараёнларда дастлабки – мантиқий, илмий йўл билан асарни талқин қилиш етакчи ўринда туришини доим эътиборда тутиш лозим.

Зеро, талқиннинг дастлабки турида асарнинг илмийлиги билан бирга, оддий китобхоннинг асар мазмунини тушуниши тўғрисидаги қарашларининг аҳамияти ҳам кагта. Шу жиҳатдан, фалсафий герменевтика объекти филологик герменевтика (тилшунослик) объектидан кенгрок бўлиб, асарнинг ҳар турдаги талқинлари мавжуд бўлишини эътироф этади. Биз эса, мана шу жиҳат – асар мазмунини тушуниш ва тушунтиришда дастлабки ҳолатлар (мантиқийлик ва илмийлик) билан бирга, ўқувчининг субъектив-индивидуал ҳолатларини ҳам таҳлил этишга эътибор қаратамиз.

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, аввало, ижтимоий ҳаётда инсоннинг тушунилиши унинг ҳаёт мазмунини белгилайди, яъни биз фақат бизни тушунган муҳитдагина яшай оламиз, фаолият юрита оламиз. Иккинчидан, бадиий ижод асарларини герменевтик таҳлил қилиш бугунги кунда миллатимиз мустақиллигини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган омиллардан бири сифатида аввало, ижодкорнинг соф мақсадини баён этиш имкониятини яратади. Учинчидан, бузиб кўрсатилган тарихий меросимизни қайта тиклаб, аждодларимиз фикрларини холис, объектив ўрганиш имконини яратади.

ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МЕРОС МАЗМУНИНИ ТУШУНИШНИНГ АҲАМИЯТИ

Эътиборингизни яна бир масалага қаратмоқчимиз. Мустақилликка эришилгандан кейинги йилларда давлатимиз тарихини, аждодларимиз меросини қайта тиклаш, маънавий ёдгорликларни чуқур ўрганишга киришилди. Буюк аждодларимиз мақбаралари қайта таъмирланди, муборак зиёратгоҳлар киши кўзини қувонтирадиган қадамжоларга айлантирилди. Тарихий обидалар янги кўриниш касб этди, буюк алломалар, сиёсат ва жамоат арбобларининг хотирасини барҳаёт қилувчи монументал ёдгорликлар қурилди. Бу масала жиддий эътибор талаб қилади, чунки тарихий хотирани борлигича, ҳаққоний тарзда гавдалантириш мураккаб масала. Бу йўлдаги кичик бир хато, камчилик ҳам тарихий ҳақиқатни беркитиб юбориши мумкин.

Давлатимиз раҳбари “Юксак маънавият – енгилмас куч” асарида Соҳибқирон Амир Темур бобомизнинг сиймосини яратишдаги кийинчиликлар, мунозаралар хусусида тўхталиб ўтган¹. Зеро, монументал ёдгорлик, сурат тарихий ҳақиқатни ўзида тўла ифодалай олиши зарур. Соҳибқирон Амир Темур суратида юксак ақл-заковат, кучли ирода, буюк мақсадлар каби буюк сиймонинг айнан ўзига хос устун жиҳатлари акс этиши лозим.

Умуман олганда, тарихий ҳақиқатни моддий объектда ҳаққоний тасвирлаш ва талқин қилиш учун чуқур билим ҳамда ижодий ёндашув талаб қилинади. Юртимизда ҳали ўзининг тўла ҳаётий аксини топмаган тарихимиз сиймолари, саҳифалари кўп. Галдаги вазифаларимиздан бири ҳам тарих ва тараққиётнинг узвийлигини таъминлашдир. Таъкидлаш жоизки, маънавий юксалишнинг энг асосий бўғини, бу – тарихий меросдир.

Тарихий мерос, миллий кадриятларимизни монументал ёдгорликларда акс эттириш масаласига юртбошимиз И.А.Каримов мустақилликнинг дастлабки йиллариданоқ жиддий эътибор берди. Буни биз, Тошкент, Самарқанд ва Шаҳрисабз шаҳарларида Амир Темур, Тошкент ва Самарқандда Алишер Навоий, Фарғонада Ал-Фарғоний, Урганчда Жалолиддин Мангуберди, Андижонда Мирзо Бобур ҳайкаллари мисолида кўришимиз мумкин. Шунингдек, тарихий тафаккур ва келажакни боғловчи кадриятлар акс этган Термизда Алпомиш, Урганчда “Авесто” ёдгорликлари, Тошкентда Эзгулик аркаси, Мустақиллик ва эзгулик, Мотамсаро она, Қарши шаҳрида “Эл-юрт таянчи” монументлари, Наманган шаҳрида “Тинчлик” стеллаларининг бунёд этилиши давлатимиз раҳбарининг бу борадаги жиддий саъй-ҳаракатларининг намунасидир. Зеро, “Таъкидлаш керакки, тарихий ёдгорликларни қайта тиклаш – бу фақат тегишли маблағ ёки куч-имконият топишдангина иборат эмас, балки биринчи галда жиддий илмий ёндашувни, нозик дид ва маҳоратни, чуқур билим, тажриба ва керак бўлса, маънавий покликни талаб қилади”².

¹ Қаранг: Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б.149-153

² Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007. – Б.217-218.

Миллий ғоя мазмунини ифодаловчи ҳар қандай кичик ҳажмдаги, оддий кўриниш ва тасвирга эга образ, белги ва рамзларни кундалик ҳаётимизга олиб киришимиз зарур. Зеро, инсон иродасига боғлиқ бўлмаган ҳолатда кескин кучайиб бораётган глобал ва интеграл жараёнлар, тобора миллий хусусиятларга ҳам тазъийк ўтказаяётганини рад этиб бўлмайди. Бугун бизда, бу жараёнлардан ўзимизни қандай ҳимоя қила оламиз, деган савол туғилиши табиий. Бу саволга, аввало, миллатимизнинг бой кадриятларини сақлаш орқали деб жавоб бериш ўринли, албатта. Бу фикр умумий бўлса-да, айрим хусусий ҳолатлар билан мисол келтириб ўтамиз. Масалан, ёш қизчаларимиз ўйнайдиган энг сеvimли кўғирчоқларни олайлик, “Барби”, “Синди”. Нима учун “Зумрад” ёки “Барчиной” эмас? Ахир бизнинг халқимиз ҳам ўзининг миллий ўйинчоқлари борасида жаҳоннинг ҳеч бир давлатидан кам бўлмаган меросга эгаку? Президентимиз бу борада муҳим бир фикр айтиб ўтганлар, “Ёшларнинг маънавий оламини болалиқдан бошлаб эзгу ғоялар асосида шакллантириш ва камол топтириш ҳақида гап борар экан, яна бир муҳим масала хусусида тўхталиб ўтиш ўринли, деб ўйлайман. У ҳам бўлса, дунёга ҳайрат кўзи билан боқиб, ундан ўзича маъно топишга интиладиган мурғак фарзандларимизнинг қизиқиши ва ҳиссиётларига мос кўғирчоқ ва ўйинчоқлар ишлаб чиқариш масаласидир”¹. Юртбошимизнинг бу ҳақда куйиниб гапиришларида катта ҳақиқат бор. Зеро, инсон қалбига йўл маънавият орқали бориладир экан, бу йўлнинг биринчи остонасида болалиқ туради. Ҳар қандай маънавий тарбия болалиқдан бошлансагина мустаҳкам асосга эга бўлади. Зеро, “Ўйинчоқлар образи боланинг мурғак тасаввурига оамисоли тошга ўйилган нақшдек муҳрланиб, унинг онгида бир умр сақланиб қолади. Гўдакнинг улғайиб, касб танлаши, келажакда қандай йўлдан бориши, ўзининг ҳаёт тарзини қандай ахлоқий-маънавий асосларга қуриши ҳам, ҳеч шубҳасиз, унинг болалиқда қандай ўйинчоқлар билан ошно бўлиб ўсгани билан белгиланади”².

Умуман олганда, санъат ва адабиёт маънавий камолотнинг энг муҳим воситаларидир. Зеро, бу воситалар туфайли миллатнинг маънавий қиёфаси яралади. Даврлар ўтсада,

¹ Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. – Тошкент: Маънавият, 2008. – Б. 156-157.

² Ўша манба, – Б. 157.

миллатнинг буюклиги аждодлар яратиб қолдирган маънавий мерос, яъни санъат ва адабиёт дурдоналари билан ўлчанади. Шундай экан, миллий ғояни мустаҳкамлашда оддийгина ижод намунасининг ўрни ҳам бекиёс кучга эга, бунинг натижаси эса уларни ҳаёт тарзимизга, анъаналаримизга сингдиришимизга боғлиқ.

Ўзбекистон – бой тарихий мерос, юксак маънавий кадрятларга бой юрт. Тарихий меросни таҳлил қилиш, кадрятларни талқин қилиш зарурияти тобора глобаллашиб, интеграллашиб бораётган бугунги дунёда миллатимиз келажагини барқарор ривожланишини таъминловчи асослардан биридир. Зеро, дунёда бўш жой бўлмайдди, агар пайдо бўлдимиз, кимдир бу жойни тўлдиришга ҳаракат қилади. Агар ёшларимиз тафаккурини, уларнинг маънавий дунёсини тарихий мерос, миллий маънавият билан тўлдирмас эканмиз, ўзга кучлар бунга ҳаракат қилишлари табиий. Инсонни яшашга ундайдиган куч фақат ундаги ақлий тафаккурнинг борлиги эмас, балки унинг имон-эътиқодининг борлигида ҳамдир. Чунки фақат тафаккур орқали аниқ ҳисоб-китоблар билан яшаш инсонни тушқунликка олиб боради. Тафаккур бошланиши бўлган жараённинг охири ҳам борлигини доим таъкидлаб туради. Имон-эътиқод эса, тафаккур таъкидини қалб билан ҳис қилиш имконини беради. Шунинг учун ҳам давлатимиз келажаги учун кучли жамиятнинг асоси бўлган кучли шахсларни тарбиялашда уларнинг ҳам интеллектуал салоҳиятини, ҳам маънавиятини такомиллаштириб бориш зарур. Бу вазифани амалга оширишда ижтимоий жараёнларни герменевтик таҳлил этиш ўз самарасини беради. Чунки, герменевтик мушоҳада, аввало, лоқайдлик, бепарволик каби иллатларнинг илдиз олишига йўл қўймайдди, инсонни доим зийрак тушунувчи мавжудот бўлиб қолишини таъминлайди. Воқеа-ҳодисаларни тўғри тушуниш эса, онгли фаолиятнинг асосидир.

ХУЛОСА

Юқоридаги фикрларни умумлаштирган ҳолда айтиш мумкинки, аввало, ижтимоий ҳаётда инсоннинг тушунилиши унинг ҳаёт мазмунини белгилайди, яъни биз фақат бизни тушунган муҳитдагина яшай оламиз, фаолият юрита оламиз. Иккинчидан, бадий ижод асарларини герменевтик таҳлил қилиш бугунги кунда миллатимиз мустақиллигини мустаҳкамлашга хизмат қиладиган омиллардан бири сифатида аввало, ижодкорнинг соф мақсадини баён этиш имкониятини яратади. Учинчидан, бузиб кўрсатилган тарихий меросимизни қайта тиклаб, аждодларимиз фикрларини холис, объектив ўрганиш имконини яратади. Умуман олганда, санъат – инсоннинг маънавий юксалиши йўлидаги энг кучли омиллардан биридир.

Герменевтик ёндашув мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлашда образли тафаккурни шакллантириши билан муҳим аҳамиятга эга эканлигини таъкидлаш лозим. Чунки образли тафаккур таҳлилий, ижодий ва танқидий тафаккурни шакллантиришга сабаб бўлади ҳамда шу асосда республикамизда миллий ғояни мустаҳкамлашда монументал ёдгорликларни кўпайтиришга, уларда тарихий ҳақиқатни ақс эттиришга эришиш керак муҳим аҳамиятга эга. Зеро, аждодлар яратган тарихий-илмий меросни асраб-авайлаш, уларни келажак авлодга етказиш маъсулиятини англаган ҳолда, республикамиздаги мавжуд миллий ва мумтоз монументал ёдгорликлар мазмунини ўрганиш долзарб аҳамият касб этади.

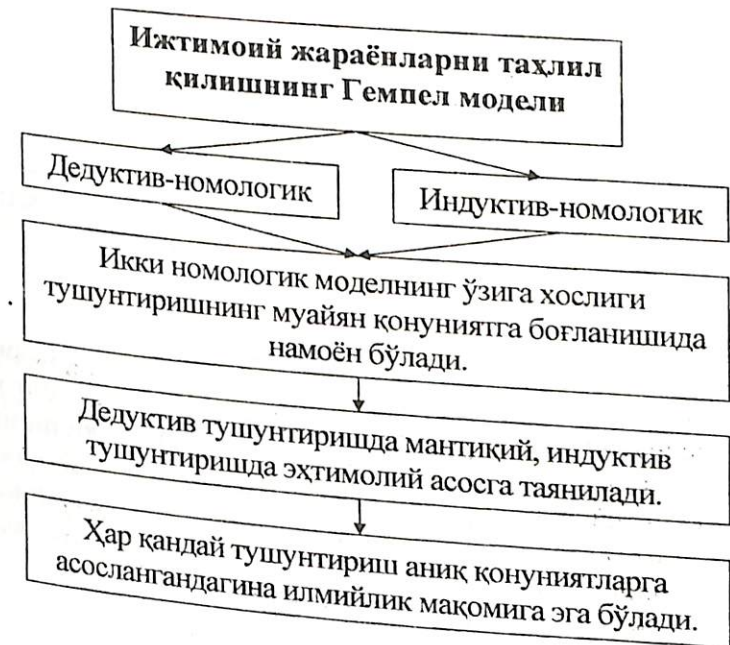
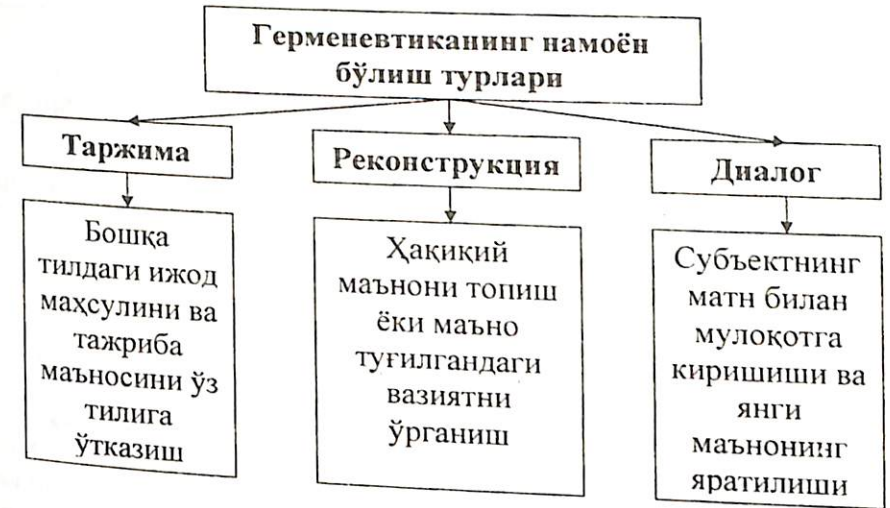
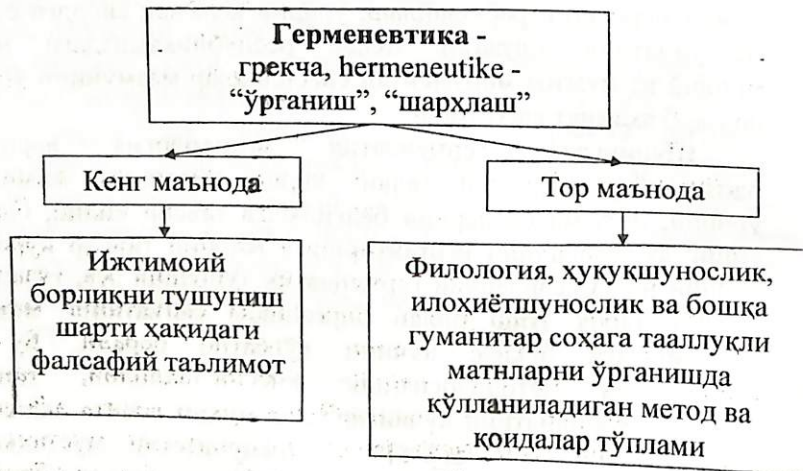
Шунингдек, герменевтик методология воситасида ижтимоий ҳодисаларни талқин қилиш инсоннинг жамиятдаги ўрнини, орзу-мақсадларини белгилашга таъсир қилиб, бевосита унинг дунёқарашини кенгайтиришга ижобий таъсир кўрсатади. Бадий ижод асарларини герменевтик тушуниш эса, гўзалликни ҳиссий идрок этиш билан биргаликда санъатнинг маънавий юксалишдаги бекиёс кучини кўрсатиб беради. Бу ерда герменевтик методологиянинг қиёсий-таҳлилий, танқидий мулоҳаза қобилиятини кучайтиришда муҳим восита эканлигини ҳисобга олиб, уни мафкуравий иммунитетни мустаҳкамлаш ҳамда миллий ғоя тарғиботида асосий йўналишлардан бири бўла олишини қайд этиш лозим.

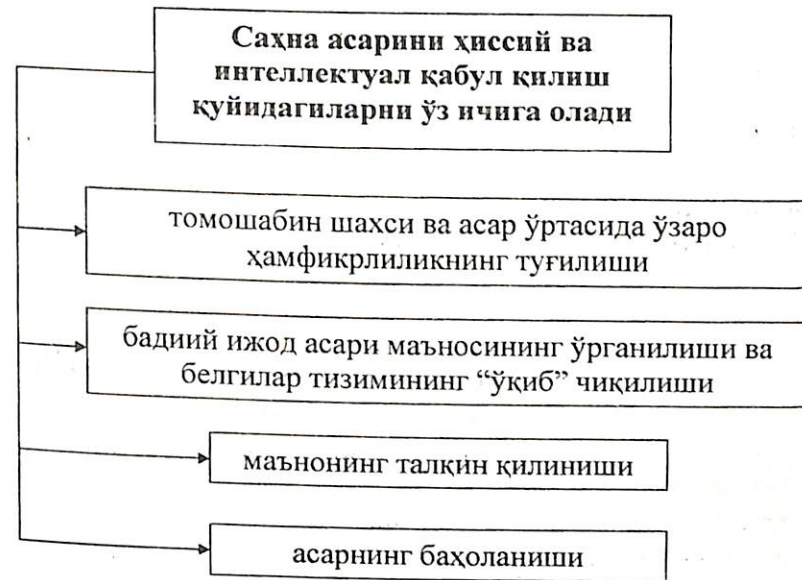
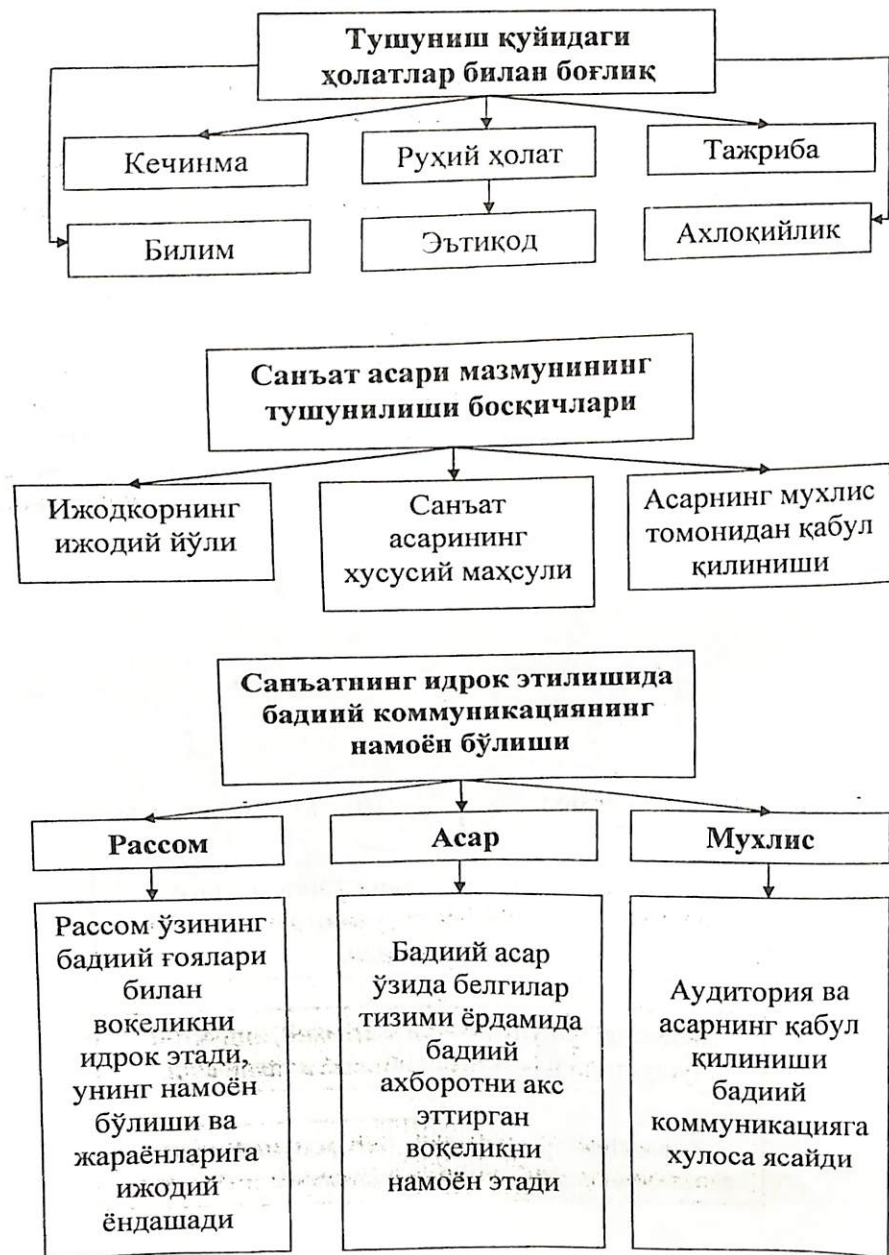
Республикамизда аждодларимиз меросининг абадийлигини таъминлаш ва замонавий тараққиёт билан тенг қадам ташлаш учун ёшларда ўзига ишонч, миллат ва давлатга нисбатан фахр ва гурур туйғуларини мустаҳкамлашга хизмат қилувчи монументал ёдгорликлар ва рамзий ифодалар мазмунини кучайтириш ҳам ўзига хос аҳамиятга эга.

ТАЖРИБАВИЙ АМАЛИЙ МАТНЛАР

Фалсафа, санъат, эстетика, маънавият, герменевтика, тушуниш, тушунтириш, шарҳлаш, таржима, реконструкция, диалог, герменевтик диалог, маъно, мазмун, ижод, тил, рамз, белги, эстетик идрок, Шарқ герменевтикаси, когнитив герменевтика, код, санъат социологияси, ижодкор, рассом, катарсис, бадий коммуникация, аудитория, тасвирий санъат, сахна, томошабин, ифодавий тугалланмаганлик, тарихий мерос, монументал ёдгорлик, маънавий камолот.

ҚЎШИМЧА ВА ТУШУНТИРУВЧИ МАТНЛАР





ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР

1. Герменевтиканинг фалсафий-методологик йўналиш сифатидаги моҳиятини очиб беринг?
2. Герменевтиканинг тарихан қандай турлари мавжуд ва уларнинг мазмуни қандай?
3. Эстетик идрок деганда нимани тушунасиз?
4. Эстетика ва герменевтика алоқадорлиги қандай намоён бўлади?
5. Ижтимоий жараёнларни тушунишда Гемпел моделининг аҳамияти қандай?
6. Кечинма, изтироб, тажриба ва тушунишни қандай боғлай оласиз?
7. Санъат социологияси нима билан шуғулланади?
8. Тил, белги ва кодларнинг тушунишдаги аҳамияти қандай?
9. Ижод ва ижодкор феноменларига қандай таъриф берасиз?

10. “Кўпмаънолилиқ” деганла нимани тушунаси ва унинг санъатда намоён бўлиши қандай?
11. Санъатда катарсис ходисаси қандай изоҳланади?
12. Адабиётшуносликда герменевтик методологиянинг ўрни қандай ва бу ҳақда қайси олимларнинг ёндашувларини биласиз?
13. Тарихий меросни англашда герменевтик методологиянинг аҳамияти қандай?
14. Тарихий ҳақиқат қандай анланади?
15. Санъатнинг маънавий юксалишдаги ўрнини очиб беринг?

БИЛИМ ВА КўНИКМАЛАРНИ БАҲОЛАШ МАТЕРИАЛЛАРИ

1. Герменевтика сўзининг луғавий маъноси қайси жавобда тўғри кўрсатилган?
 А. Грекча, “hermeneutike” - ўрганиш, шарҳлаш
 Б. Латинча, “hermeneutike” – тушунтираман, изоҳлайман
 В. Инглизча, “hermeneutikos” - изоҳлаш, шарҳлаш
 Г. Юнонча, “hermeneutikos” - ўрганиш, шарҳлаш
2. Европада Инжил матнларини қайта изоҳлашга уринишлар қандай йўналишнинг вужудга келишига сабаб бўлди?
 А. Эгзегетика
 Б. Герменевтика
 В. Реконструкция
 Г. Тафсиршунослик
3. Герменевтиканинг намоён бўлишида унинг тарихан қандай турлари фарқланади?
 А. Таржима, реконструкция ва диалог
 Б. Методология, эгзегетика, тафсир
 В. Таржима ва диалог
 Г. Реконструкция, деконструкция ва деструкция

4. Бошқа тилдаги ижод маҳсулини ва тажриба маъносини ўз тилига ўтказиш бу - ...?
 А. Таржима
 Б. Диалог
 В. Деконструкция
 Г. Деструкция
5. Субъектнинг матн билан мулоқотга киришиши ва янги маънонинг яратилиши бу - ...?
 А. Диалог
 Б. Реконструкция
 В. Деконструкция
 Г. Деструкция
6. Санъат ва аудитория, актёр маҳорати, томошабин, кузатувчи, санъат асари ва унинг инсонлар томонидан қабул қилиниши каби муаммоларни тадқиқ этган олимни аниқланг?
 А. М.М.Бахтин
 Б. К.Аппель
 В. Р.Изер
 Г. Шлейермахер
7. Ушбу фикрлар муаллифи ким: “Ўйин ва санъатнинг умумий томони иккисининг ҳам мутлоқ ҳаётгى эмаслигида...”?
 А. М.М.Бахтин
 Б. К.Аппель
 В. Р.Изер
 Г. Шлейермахер
8. Қуйидаги олимлардан қайсилари бадий ижод асарларидаги рамзлар талқинига бағишланган муҳим хулосаларни қайд этиб қолдирган?
 А. Ю.Манн, Э.Кассирер, К.Гирц
 Б. Ю.Борев, К.Аппель, В.Изер
 В. М.М.Бахтин, Дж.Ваттимо
 Г. Шлейермахер, Гадамер

9. Қайси олим ўз тадқиқотларида автоинтерпретация, автокоммуникатив интерпретация, код, декод, дешифр, моноинтерпретация каби масалаларни тадқиқ этган?

- А. А.Эркинов
- Б. Б.Хусанов
- В. Баходир Карим
- Г. Х.Г.Гадамер

10. Ижтимоий жараёнларни таҳлил қилишда қайси олим томонидан илгари сурилган модел кўпчилик томонидан қабул қилинган?

- А. К.Г.Гемпел
- Б. Геннекен
- В. М.Фуко
- Г. М.М.Бахтин

11. Тушунтиришнинг дедуктив-номологик ва индуктив-номологик моделларининг ўзига хослиги нимада?

- А. Тушунтиришнинг муайян қонуниятга боғланишида
- Б. Тушунтиришнинг воқелик қонунларига боғланишида
- В. Тушунтиришнинг экзистенциал воқеликка боғланишида
- Г. Тушунтиришнинг қонунларга боғланмаслигида

12. Гемпел моделига кўра тушунтириш объекти нима деб аталади?

- А. Эксплананс ёки экспликат
- Б. Экспланандум
- В. Экспликация
- Г. Экспланандум ёки экспликат

13. Қайси олим тушунишнинг рухий ҳолат, кечинмалар билан боғлиқлигини эътироф этади?

- А. В.Дильтей
- Б. М.Фуко
- В. Л.Витгенштейн
- Г. М.М.Бахтин

14. Санъат социологияси нимани ўрганади?

- А. Жамиятнинг санъатни қабул қилиш ҳолати, даражаси, инсонларнинг эстетик дунёқарашини
- Б. Эстетик идрок динамикасини
- В. Санъат тарихини
- Г. Жамиятнинг санъатга бўлган муносабатини, умумий санъат эволюциясини

15. “Катарсис” нима ва уни фалсафа ва фанга ким олиб кирган?

- А. Маънавий фориғланиш, Аристотел
- Б. Эстетик фориғланиш, Кант
- В. Эстетик фориғланиш, Гегель
- Г. Фориғланиш, Гадамер

16. Қайси файласуф “Санъат бизга оқилона роҳат бахш этади” - дейди?

- А. Кант
- Б. Гегель
- В. Гомер
- Г. Платон

17. Бадний ижод асардаги кўпмаънолилик қандай намоён бўлади?

- А. Асардаги кодларнинг турлича талқин қилинишида
- Б. Мухлислар дунёқарашининг турли-туманлигида
- В. Муаллиф мотивининг аниқ бўлмаганлигида
- Г. Асардаги кодларнинг аниқлигида

18. Бадний ижод асарининг баҳоланиши қандай омилларга боғлиқ?

- А. Чуқур мазмунли асар, юксак маҳоратли ижрочи ва ўткир зеҳнли томошабинга
- Б. Бу ҳолатни аниқ омиллар билан боғлаб бўлмайди, чунки бу соф субъектив жараён
- В. Чуқур мазмунли асар ва зийрак томошабинга
- Г. Ижтимоий-тарихий вазиятнинг санъатни қандай баҳолашига

19. Бадий асарнинг энг асосий хусусияти нимада?

- А. Образлигида
- Б. Кодларнинг мукамаллигида
- В. Кўпмаънолилигида
- Г. Ёрқин ранг ва тушунарли сўзларда яратилишида

20. Ифодавий тугалланмаганлик бу - ...?

- А. Образ замиридаги маъноларнинг бирдан ортиқлиги, бу маънони буткул айтиб тугатилмаганлиги
- Б. Код замиридаги маъноларнинг хилма-хил талкин қилиниши
- В. Ижодкорнинг юксак маҳорати белгиси
- Г. Асарда бирдан ортиқ мотив ва мақсадларнинг акс этиши

МУСТАҚИЛ ИШ МАВЗУЛАРИ

1. “Фалсафа ва санъат” мавзусидаги кроссворд
2. Х.Г.Гадамернинг “Эстетика ва герменевтика” асарининг таҳлили
3. “Санъат – маънавий юксалишнинг омили” мавзусида эссе
4. “Мумтоз асарларнинг герменевтик талқини” мавзусида эссе
5. И.А.Каримовнинг “Юксак маънавият – енгилмас куч” асаридаги тарихий мерос ва маънавий юксалиш ҳақидаги фикрлар таҳлили
6. “Эстетик идрок ва унинг ўзига хослиги” мавзусида эссе

ФЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Абу Ҳомид Ғаззолий. Ихёу улумид-дин (Дин илмларини жонлантириш). Биринчи китоб. -Тошкент: Маварауннаҳр, 2004.
2. Аппель К. “Кобра” в Москве. -М.: Художник, 1997.
3. Баҳодир Карим Абдулла Қодирий. -Тошкент: Фан, 2006.
4. Бахтин М.М. Автор и герой: К философским основам гуманитарных наук. -СПб.: Питер, 2000.
5. Борев Ю.Б. Искусство интерпретации и оценки: Опыт прочтения «Медного всадника». -М.: Советский писатель, 1981.
6. Борев Ю.Б. Эстетика. Учебник. -М.: Высшая школа, 2002.
7. Vattimo G. Beyond Interpretation: The Meaning of Hermeneutics for Philosophy. Tr. by David Webb. - Stanford: Stanford University Press, 1997.
8. Гадамер Х.Г. Эстетика и герменевтика. Перевод В. В. Библихина. -М.: Искусство, 1991.
9. Гемпел К.Г. Логика научного исследования. -М.: Мысль, 1972.
10. Гемпел К.Г. Логика объяснения. -М.: АГРАФ, 1998.
11. Гемпел К.Г. Мотивы и охватывающие законы в историческом объяснении. -М.: АГРАФ, (1942),1998.
12. Геннекен Э. Опыт построения научной критики. -СПб.: Европейский Дом, 2001.
13. Гирц К. Интерпретация культур. — М.: РОССПЭН, 2004.
14. Дильтей В. Введение в науку о духе / Собр. соч.: В 6 т. т.1.-М.: 2000.
15. Изер В. Акт чтения. -М.: Наука, 2006.
16. Изер В. Изменение функций литературы. Процесс чтения: феноменологический подход // Современная литературная теория. Антология. -М.: Флинта; Наука, 2004
17. Изер В. Рецептивная эстетика. Герменевтика и переводимость // Академические тетради. Выпуск 6. -М.: Независимая академия эстетики и свободных искусств, 1999.
18. Изер В. Условное и воображаемое. -М.: АСТ, 1991.

19. История философии. Энциклопедия. Интерпрессервис. – Минск: Книжный Дом, 2002.
20. Камю А. Бунтующий человек. –М.: Политздат, 1990.
21. Каримов И.А. Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. 1-жилд. -Тошкент: Ўзбекистон, 1996.
22. Каримов И.А. Жамиятимизни эркинлаштириш, ислохотларни чуқурлаштириш, маънавиятимизни юксалтириш ва халқимизнинг ҳаёт даражасини ошириш – барча ишларимизнинг мезони ва мақсадидир. 15-жилд. – Тошкент: Ўзбекистон, 2007.
23. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008.
24. Кассирер Э. Философия символических форм: В 3 тт. / Пер. с нем. С.А.Ромашко. -М.: -СПб.: Университетская книга, 2002.
25. Манн Ю. Диалектика художественного образа. –М.: Наука, 1987.
26. Павлов Е.В. Основы герменевтики. -М.: Московский богословский институт, 2004.
27. Хусанов Б.Э. Шахс ва жамият муносабатларида гўзалликнинг намоён бўлиш хусусиятлари: Фалс. фан. номз. ... дис. -Тошкент: Университет, 2002.
28. Шлейермахер Ф. Герменевтика. – СПб.: Европейский дом, 2004.
29. Эркинов А. Алишер Навоий “Хамса”си талқинининг XV-XX аср манбалари. Докт.диссертацияси. -Тошкент: Академия, 1998.

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	3
ГЕРМЕНЕВТИКА - ТУШУНИШ САНЪАТИ.....	4
БАДИЙ ИЖОД ГЕРМЕНЕВТИКАСИ ШАКЛЛАНИШ ВА РИВОЖЛАНИШИНИНГ ТАҲЛИЛИ.....	7
ИЖТИМОЙ ЖАРАЁНЛАРНИ ГЕРМЕНЕВТИК ТУШУНИШ ВА ТУШУНТИРИШ МЕТОДОЛОГИЯСИ.....	10
ЭСТЕТИКА ВА ГЕРМЕНЕВТИКА УЙҒУНЛИГИ.....	13
ТАРИХИЙ-МАДАНИЙ МЕРОС МАЗМУНИНИ ТУШУНИШНИНГ АҲАМИЯТИ.....	23
ХУЛОСА.....	27
ТАЖРИБАВИЙ АМАЛИЙ МАТНЛАР.....	28
ҚЎШИМЧА ВА ТУШУНТИРУВЧИ МАТНЛАР.....	28
ТАКРОРЛАШ УЧУН САВОЛЛАР.....	31
БИЛИМ ВА КЎНИКМАЛАРНИ БАҲОЛАШ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	32
МУСТАҚИЛ ИШ МАВЗУЛАРИ.....	36
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	37

Босишга рухсат этилди 20.06.2011. Ҳажми 2,5 босма табок.
Бичими 60x84 1/16. Адади 100 нусха Буюртма 134.
М Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий Университети
босмахонасида чоп этилди.

